

Jožica Narat Šrekl

SINONIMI V JEZIKU JURJJA DALMATINA (IZVOR, POMENSKE IN STILISTIČNE FUNKCIJE)*

Za obravnavo sinonimov (sopomenk) v jeziku Jurija Dalmatina so bila izbrana tri besedila iz različnih delov Biblije: Pregovori (Salomonove pripuisti), Knjiga o Juditi (Juditine bukve) in Apostolska dela (Djanje teh apostolov). Navedena besedila obravnavam kot tri samostojne enote, ki jih nisem umetno združevala. Ta samostojnost je ohranjena tako v razčlenjevalnem delu kot v dodanem seznamu sopomenskih skupin. Upoštewane so samostalniške, pridevniške in glagolske sopomenke, pri čemer je težišče obravnave na prvih. Iz seznama je delno razvidna frekvenca pojavljanj posameznih sopomenk v določenih besedilih, kar je pomembna informacija za določanje mesta posameznih pomenskih enot v jezikovnem sistemu oziroma v katerem od njegovih podsistemov. Redke, celo osamljene pojavitve nekaterih sopomenk so onemogočale določnejša sklepanja o njih, zato sem si občasno pomagala s popolnimi, abecedno urejenimi izpisi iz Dalmatinove Biblije, kar predstavlja del popolno urejene kartoteke slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, ki jo je uredila Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša.

Pregled ustrezne strokovne literature je pokazal, da opredelitve sopomenskosti niso enotne. Če parafraziram definicijo, iz katere sem izhajala, sta besedi v sopomenskem odnosu, če se ujemata v vseh oziroma skoraj vseh (v osnovnih nujno denotativnih (pojmovnih) pomenskih sestavinah, medtem ko se v konotativnih (pragmatičnih, označevalnih) lahko tudi v celoti razlikujeta. V primerih popolne pomenske ujemanosti ima raba ene ali druge sopomenke stilistično vlogo, če pa gre za delno sopomenskost, je vloga tovrstne rabe tudi pomenska in ne le stilistična. V obravnavanem gradivu so konotativne pomenske sestavine v glavnem sestavni del neprvih pomenk besed (*Jeft /he ne/mejm jěfti od tvoje /shpendie, da se ne negri/him, B II, 136b, inu /o kruh iměli is Nebes, /htiride/fet lejt, B II, 134a*), prvih pa le redko (*jesti — žreti*), medtem ko je pri besedozveznih sopomenkah stopnja konotacije v veliki meri odvisna od tipa besedne zveze (*oča — kateri /nekoga/ rodi; izraelski folk — folk od Izraela — Izrael*), pri besednotvornih pa od stopnje /ne/ustaljenosti besedotvornih obrazil (*prebuditi se — izbuditi se*). V nalogi sem upoštevala še naslednje dodatne elemente sopomenskosti, ki se v strokovni literaturi sicer navajajo, je pa odnos posameznih avtorjev do njih različen: zamenljivost sopomenk (vsaj potencialna) v sobesedilu, nastopanje v istih skladenjskih vlogah, pripadnost istemu leksikalnemu (pod)sistemu (knjižni jezik in narečje sta npr. različna (pod)sistema) in isti stopnji razvoja knjižnega jezika. Poglavitni problem, ki se pojavi pri raziskavah na takih osnovah, je, katere drugotne pojmovne pomenske sestavine so lahko neujemalne in kje je torej tista meja pomenske različnosti, znotraj katere še vedno govorimo o sopomenskosti. Do določene mere je torej problematična celotna skupina delnih sopomenk, v nasprotju s popolnimi, ki se v celoti ujemajo vsaj v pojmovnih sestavinah. Poleg t.i. leksikalnih (tj. enočlenskih z različnimi korenskimi morfemi) sopomenk, ki so sopomenke v ožjem smislu in jih upoštevajo vsi avtorji, so v obravnavi razjete tudi besednozvezne (veščlenske) in besedotvorne (skupni korenski morfem in različna besedotvorna obrazila) sopomenke.

* Predstavitev magistrskega dela

Odnos sopomenskosti je paradigmatški, torej sistemski, in razvrstitev v sopomenskih skupinah ali sinonimnih nizih ni slučajna, kar je razvidno iz vseh tistih slovarjev sopomenk, ki so jih sestavljali z zavestjo o tej sistemskosti. Na prvem mestu naj bi bila v sopomenski skupini dominantna ali osnovna sopomenka, ki naj bi bila stilistično nevtralna in frekvenčno dovolj opazna pomenka s pojmovnim pomenom, ki je skupen vsem členom skupine; le-ti naj bi bili z dominantno vsaj potencialno zamenljivi, medtem ko njihova medsebojna zamenljivost ni nujna. Navedeno sistemsko zgradbo sopomenskih skupin sem skušala vsaj do neke mere prikazati v njihovem seznamu, ki je obravnavi dodan, iz njega pa je razvidna tudi zastopanost sopomenskosti v posameznih sopomenskih skupinah. Osnovna enota je beseda oz. besedna zveza v določenem pomenu, tj. beseda oz. besedna zveza v določeni zvezi (ali zvezah, seveda takih, ki ne delujejo pomensko spreminjevalno), imenujemo jo pomenka, ne pa beseda oz. besedna zveza s svojim celotnim pomenskim sestavom,

Biblija je časovno in vsebinsko raznoliko besedilo, ta raznovrstnost pa se odraža tudi v sopomenskosti v izbranih besedilih. Od skupno 295 opaženih sopomenskih skupin se jih pojavlja v vseh treh besedilih le dvajset, v dveh petdeset, ostalih 225 skupin pa je ugotovljenih v samo enem izmed obravnavanih besedil.

Najprej sem skušala evidentirano sopomensko gradivo predstaviti na osnovi upoštevanja medsebojne pomenske enakosti in različnosti. Izkazalo se je, da so tudi v skupini popolnih sopomenk (to velja tudi za podskupino s prekrivnim konotativnim delom) izpričani vsi štirje formalni tipi: izvorno različne (*hudič — satan*) in izvorno enake (*obraz — obličje*) sopomenke (oboje so leksikalne) ter besedotvorne (*žegnovati — žegnavati*) in besednozvezne (*faraon — egiptovski kralj*) sopomenke; so pa besedotvorne sopomenke v tej skupini daleč najštevilnejše. Skupino delnih sopomenk je bilo treba podrobneje deliti, izbiro delitve pa mi je določalo gradivo. Manjša razlika v pojmovnih sestavinah pomeni uvrstitev v skupino ideografskih sopomenk (Ali Lysias, Kapitan, je mej tu pri/hâl, inu ga je s'veliko *mozhjo* iz na/hih rok ispelal, B III, 75b; imu *fo* /stopili k'njemu, inu *fo* ga sov/fo *fylo* popadli, inu *fo* ga pred Svit pelali B III, 64a), zaradi izpričane natančnejše pomenske določitve druge sopomenke (v primerjavi s prvo) je uvedena skupina specifikacijskih sopomenk (Satu *fo* ony *konzhali* têh Kananiterjeu Krajle B II, 134a; Kadar bi Israel/ki folk vlovlen bil, taku bi on hotil tebe shnyimi puš'titi *preboš'ti* B II, 137b), v skupini intenzifikacijskih sopomenk (*mogoč — usegamogoč*) izkazuje drugi člen višjo stopnjo intenzitete kot prvi, medtem ko je skupina v ožjem smislu delnih sopomenk (Kamer ta hudobni pride, tje pride ferrahtanje inu *shmaganje*, s' *framoto* rêd B I, 323a) zaznamovana z nekoliko vidnejšo razliko v pojmovnem delu. Omenjeni so tudi mejni primeri, ki jih zaradi prevelikih razlik v pojmovnih pomenskih sestavinah v obravnavi nisem upoštevala, na osnovi njihove tipološke razdelitve (odnos subordinacije /rodu in vrste/: kača — madras; soredni odnos /s skupno nadpomenko/: opravljavec — hinavec — lažnik; pripadnost različnim pojmovnim skupinam: rop /rezultat dejanja/ — ropanje /dejanje/) pa je možno sopomenskost kot pojav natančnejše zamejiti. Okvir nam pri ugotavljanju sopomenskosti daje že besedilo samo s svojimi posebnostmi. Tako so v *Pregovorih* zaradi splošne vsebine besedila nekatere besede pomensko dodatno zbližane, tako da je npr. namesto predvidenega odnosa subordinacije izkazana delna sopomenskost z natančnejše določenim drugim členom (En sanikêrn *zhlovik*, en /hkodliu *Mosh*, hodi s' /spazhenimi u/ /ti), pride torej do pojava nove pomenke, še pogosteje pa podpomenke oziroma pomenčnega odenka. Nekateri besedni pari izkazujejo drugačen pomenski odnos v premi rabi s konkretnim denotatom (specifikacijske sopomenke: En Pravizhan, kateri pred enim hudobnim pade, je kakôr en *kolan *studenéz*, inu /kashenu *isvtranje* B I, 326a; delne sopomenke: Ozhitu pèr *poti*, inu pèr *cé'fti* ona /toji, pèr vratih ravèn *Mê'fta* B I, 319b) kot v preneseni, ko je denotat abstrakten (De bo/ /h hodil po dobrim *potu*, inu na pravi *cé'fti* o/ /tal B I, 317b) in sta oba navedena para v odnosu popolne sopomenskosti. Primerov večkratne sopomenskosti je malo (poleg navedenih še npr. *žakelj — vreče*), pogostejše so večpomenke, ki vstopajo s svojimi pomenskimi enotami v različne sopomenske skupine (*gospod — gospodar*; *mogoči — gospod*; *bog — gospod*).

Nadalje sem poskusila predstaviti sopomenke na osnovi različnosti oz. enakosti njihovega izvora, kar pomeni, da so prvo skupino sestavljali sopomenski pari, ki imajo prvi člen s prevzetim elementom v osnovi, drugega pa z domačim (=slovanskim), medtem ko so v drugo skupino uvrščeni sopomenski pari oziroma skupine z domačimi (1. podskupina) oz. prevzetimi (2. podskupina) osnovami. Najštevilnejša je skupina z domačimi elementi v vseh členih, je pa zanjo značilno prevladovanje delne sopomenskosti; v nasprotju z njo je v skupini sopomenk s prevzetimi in domačimi členi opazno več popolne sopomenskosti. Kot poddelitveni dejavnik sem pri tem upoštevala pojavitev posameznih besed v Registru, dodanem Bibliji. Izkazalo se je, da je med obravnavanimi sopomenkami največ takih, ki v Registru niso omenjene (očitno so veljale za splošno znane), med besedami iz Registra pa prevladujejo besede iz kranjskega, tj. prvega stolpca, ki predstavljajo iztočnice v tem mednarečnem in dvojezičnem slovarju, v veliki meri so izpričane besede iz slovenskega oz. bezaškega (=panonskega oz. kajkavskega) in koroškega stolpca, iz hrvaškega pa precej manj. Za opazni del v Registru navedenih pomenskih ustreznikov je v rabi izpričana nepopolna, tj. delna sopomenskost ali celo nesopomenskost, kar kaže na njihovo pomensko osamosvojenost (že od prej: v primeru širše znanih besed) oz. osamosvojitve (na novo) v sistemu knjižnega jezika. Za določene besede iz drugega (koroškega) in tretjega (panonskega, kajkavskega) stolpca na osnovi pogoste rabe v Bibliji oz. izvršenih pomenskih premikov predvidevam, da so bile znane in uveljavljene v širšem slovenskem prostoru. Knjižni jezik je relativno samostojen (pod)sistem, ki resda izhaja iz narečij (predvsem iz osrednjih) in se pri njih neprestano oplaja, pri tem prevzemanju pa prihaja tudi do določenih pomenskih in stilističnih sprememb, odvisno pač od potreb novega jezikovnega (pod)sistema, v katerega vstopajo. Kot funkcionalne enote knjižnega jezika razumem samo tiste besede in besedne zveze, ki so izpričane v sobesedilu, torej v aktivni rabi, medtem ko so besede, ki se pojavljajo samo kot pomenski ustrezniki v Registru ali kot zvezdične ter črkovne, običajno enobesedne robne opombe, zunaj omenjenega sistema.

Naloga je poskušala prikazati raznovrstnost sopomenskih odnosov v Dalmatinovi Bibliji, ki se kaže tako v upovedovanju pomenskih nians kot v iskanju stilističnih učinkov, iz česar je razvidno Dalmatinovo temeljito poznavanje izraznih možnosti slovenskega jezika. Primerjava dela Dalmatinovega sopomenskega gradiva z Lutrovo prevodno predlogo je pokazala, da tudi na tej ravni med besediloma obstaja povezava, ki pa ni mehanična: (Versünet) Bey Gott und Menschen / Denn Gott wendet die straffe / und Menschen werden freunde dadurch L II, 1115; *smiry) Për Bugi inu për ludeh; Sakaj Bug /htrajfinge odpu/ty: inu zhloveki /i mej fabo priateli po/ftano B I, 322b.